

Essayet gir rom for en kritisk, personlig og søkende refleksjon over erfaringer gjort i ulike møter med psykisk helse.

ESSAY

Samen sitter i kroppen

Astri Dankertsen

astridankertsen@gmail.com

Innledning

Denne artikkelen handler om grenseområdene mellom det samiske og det norske. Jeg tar utgangspunkt i samiske eldre i Oslo, deres familie, kulturelle og språklige utfordringer møtet med helsevesenet i Oslo, samt de samepolitiske sidene ved dette i Oslo. Jeg vil ikke ta for meg de medisinske og psykologiske sidene ved dette. Isteden vil jeg forsøke å beskrive folks fortolkninger av denne livsfasen og de sosiokulturelle og praktiske konsekvensene dette får. Forskning viser at det første innlærte språket danner grunnleggende strukturer i forhold til ens oppfatning av verden, og at dette dermed «sitter lenger» i hukommelsen. Det er viktig for personlighetsutviklingen, og at språk som læres senere, lettere svekkes i stressende situasjoner, ved tretthet og ved afa-si. Ifølge en NOU-rapport kan senil demente med gode norskkunnskaper, vende tilbake til sitt opprinnelige morsmål, som i Finnmark ofte er samisk eller finsk (NOU 1995).

Utgangspunktet er de identitetsmessige refleksjonene familiemedlemmer gjør i møte med eldre som kanskje har mistet det norske språket som følge av senil demens eller lignende lidelser. Noen snakker plutselig samisk, selv i tilfeller hvor de kanskje ikke har sagt et samisk ord på femti år, og familien i stor grad idag oppfater

ter seg som norske. Jeg vil her beskrive en del tanker og følelser som dukker opp i familier som opplever dette, og gjerne er knyttet til generasjonsmessige forskjeller og erfaringer. Jeg fikk kjennskap til dette i løpet av mitt feltarbeid i forbindelse med min masteroppgave (Dankertsen 2006), men har ikke skrevet noe om dette i oppgaven. Jeg vil her ta utgangspunkt i samtaler over en kaffekopp på Samisk hus om dette, de deltagendes erfaringer, og sakens etnopolitiske viktighet blant samer i Oslo.

Språk som kroppslig erfaring

Det er lørdag, og jeg er på Samisk hus. Vi sitter en del folk rundt bordet på et lørdags-treff. Til stede er det også to som er engasjert i samepolitikk, og samtalen dreier seg om eldreomsorg og samisk språk. De mener alle at det er viktig å få en person med samisk språk-kompetanse i eldreomsorgen i Oslo siden det er mange eldre samer i byen. Den ene tar til ordet for at det burde være et eldresenter med spesiell satsning på eldre samer.

Flere av de tilstedeværende på Samisk hus har hørt eller opplevd lignende tilfeller. Lisa Marit, en dame i femtiårene fra en fjord i Vest-Finnmark, tar til ordet og sier at hun snakker ikke samisk, selv om hun forstår en del. Hun

forteller at hun gjorde en del refleksjoner om sin egen og sin families samiske bakgrunn da en onkel av henne, som har snakket norsk hele sitt liv, på sine gamle dager sluttet fullstendig å snakke norsk, og bare snakket samisk. Da hun vokste opp, var familien opptatt av at barna måtte lære norsk, og det ble norsk som var dagligspråket. Hun hørte iblant at de eldre snakket samisk seg imellom, men aldri til barna. «Det var slikt et hemmelig språk,» forteller hun og ler.

Flere av de andre nikker og sier at de kjenner seg igjen i det. «Jeg visste jo at vi alle egentlig var samer, men dette snakket vi ikke så mye om,» forteller hun videre. Det er først nå som hun og søskene er blitt voksne, at de har begynt å reflektere over sin samiske bakgrunn, sier hun. Barna hennes, som er oppvokst i Oslo, er også veldig interessert i å høre om gamle dager og familiens samiske bakgrunn, og den ene sønnen hennes har meldt seg inn i samemantallet, forteller hun og smiler. Selv har hun aldri gjort det, men har tenkt på det mange ganger uten at hun har fått gjort noe på det. «Jeg føler meg ikke nok samisk, og er redd for å ikke bli akseptert blant andre samer,» sier hun til de andre, «og jeg vet ikke hva familien vil tenke om det. Det er jo ikke alle hjemme i Finnmark som er så stolte av at de er samer».

Ved bordet sitter også Anders. Han er i femtiårene og jobber til daglig som lærer i Oslo. Hans familie er opprinnelig fra Karasjøk, men han, broren og foreldrene flyttet til Oslo for 35 år siden. Faren er død, men moren på 80 år lever fortsatt, og bor nå på et eldrecenter i byen. Anders er gift med en dame fra Østlandet og har to barn. Han er noen lørdager innom Samisk hus i Oslo for å møte samer over en kopp kaffe. Iblant har han også med sin mor.

Anders forteller at moren har begynt å bli glemsk. Før snakket hun flytende norsk, men nå snakker hun nesten bare samisk, forteller han. Dette gjør det vanskelig for pleierne på eldrecenteret å forstå henne. Han og broren er derfor innom flere ganger i uken for å prate med henne, være tolk og oppklare eventuelle andre kulturelle uklarheter sammen med helsepersonellet. Anders forteller at moren ofte føler seg frustrert, utrygg og forvirret, og at dette blir bedre når de kommer på besøk. «Det må være vanskelig for henne å ikke bli forstått,» forteller han til oss andre. Han forteller at hun ofte kvikner til og er veldig klar når de er på besøk, og da snakker de mye om gamle dager. Det gjør vondt for ham at moren har det sånn, men han forteller også at dette har ført til at barna hans har blitt mer interessert i å lære samisk for å kunne skjønne hva bestemoren sier. Dette gleder ham.

Flere av de andre på Samisk hus har hørt eller opplevd lignende tilfeller. Else, en dame i sekstiårene, smiler og sier: «Ja, det går an å skjule lenge at man er same og late som om man er norsk, men det sitter i kroppen, og når man blir gammel og glemmer, kommer samer frem igjen.» De andre nikker og sier at sånn er det.

Dette beretter Randi Nymo om fra markebygdene. En del eldre her har fungert som norskspråklige i flere tiår, lært sine barn norsk, og brukt norsk både i arbeid og privat, og er hverken vanlig enspråklige samisktalende eller fullstendig tospråklige. Hun beskriver det som å ha en avbrutt samisk morsmålsutvikling. På sine gamle dager er enkelte imidlertid blitt samisktalende igjen, noe som samiske helsearbeidere som arbeider i institusjoner med eldre fra disse områdene har erfart (Nymo 2003).

Samisk og norsk habitus

Slik som Else sier, er det kanskje sånn at kulturen sitter i kroppen. Når kroppen blir gammel, og hodet svikter, kan ens tidlige erfaringer komme frem, og den fortrenge samene kommer frem igjen. Livserfaringer er lagret som habitus, som kan defineres som kroppsliggjort kultur, som er et resultat av et dialektisk forhold mellom strukturer og de kognitive og motivasjonelle, vedvarende disposisjonene de produserer i menneskene, og som reproducerer dem. Det er knyttet til måter å kle seg på og te seg på, omgangsformer, skikker, humor og måter å snakke på, både knyttet til dialekt, språk, og samtaletemaer. Habitus gjenspeiler personens kulturelle kapitalen, og det er altså knyttet til visse maktstrukturer, der noen former for habitus er mer anerkjent enn andre. Man sosialiseres inn i disse strukturene gjennom hele livet, samtidig som man gjenskaper og omformer dem gjennom praksis, som ikke må forstås som mekaniske reaksjoner produsert av strukturene, men som en rekke ulike disposisjoner som kan finnes samtidig i mennesker, og som er vanskelig å fri seg fra, som naturliggjøres og gjerne oppleves som en viktig del av folks personlighet (Bourdieu 1977; 1984).

Samtidig endres samfunn over tid, og dermed er erfaringene foreldrene har, ikke nødvendigvis det samme som deres barn har, noe som er ekstra tydelig når det gjelder fornorskede samer. Der Lisa Marits onkels erfaring er knyttet til samisk oppvekst og erfaringer med samisk språk og skikker, og påfølgende nedbygging av en samisk identitet, er Lisa Marits erfaringer knyttet til det å være norsk med en vissitet om at hennes familie egentlig er samisk. Denne generasjonsforskjellen blir ekstra tydelig når onkelen hennes blir senil dement og begynner å snakke samisk igjen. For enkelte kan dette være svært smertefullt, men for andre kan det være en kilde til refleksjon.

Siden disse eldres erfaringer både er knyttet til beherskelse av både norsk og samisk kultur, sier Randi Nymo at man må snakke om to habituser, både en samisk og en norsk, der tvetydighet er en del av disse menneskenes liv og kroppslige erfaringer (Nymo, 2003). Samtidig er disse vanskelige å skille fra hverandre, og i mange tilfeller er det vanskelig selv for mennesker selv, å skille mellom hva som er hva siden begge deler er viktige deler av ens erfaringer, identitet og kultur. Alle mennesker er bærere av ulike og motstridende erfaringer, der man gjør valg om hva som gjøres relevant i ulike situasjoner og i forhold til ens egen identitet.

Som også Randi Nymo påpeker (2003), er det samiske noe som ikke nødvendigvis forsvinner, selv om mennesker er fornorsket. Selv om språket og de tydelige, samiske uttrykksformene er blitt underkommunisert i lang tid, ligger det en erfaringsramme som kommer fra deres opplevelser fra deres families samiske bakgrunn. Blant de eldre kan dette være et forlengst fortrenget språk. Hos de yngre kan det ligge i en erindrning om noe som var samisk, kanskje kombinert med skam over å være av samisk familie, som gjerne har vært noe som har måttet skjules. Samtidig er det mange som føler en skyldfølelse over å ha sviktet sine egne og sin families kultur.

Fornorskningen har altså forårsaket sterke følelser i flere generasjoner, og disse følelsene har satt seg i kroppen, blant mange som et uttalt ubehag. Hvilke føringar disse følelsene legger på folks livsvalg i forhold til å tilkjenne sin samiske bakgrunn, kan variere. Noen velger å forbli norske. «Familien min var en gang samiske, men nå er vi blitt norske, og da er det ikke så mye å gjøre med det,» sa en dame jeg snakket med en gang om dette. For mange er det ingen vei tilbake til det samiske. For andre

gir det en berikelse og en følelse av mening å oppsøke samiske miljøer og prøve å finne tilbake til sine samiske røtter. Lars, en av mine informanter fra Finnmarkskysten, forteller at han skjulte sin samiske bakgrunn i lang tid. Etter at han ble 30, begynte han gradvis å ønske å finne ut av sin samiske bakgrunn. Han oppsøkte derfor etterhvert det samiske miljøet, og begynte å lære seg samisk. Da han fortalte det til en barndomsvenn av seg, viste det seg at også han hadde samisk bakgrunn, og foreldrene hans snakket samisk hjemme. De to kameratene hadde aldri pratet om det før.

Felles eller lignende livsopplevelser gir lignende habitus hos mennesker. Denne tvetydigheten i forhold til norsk og samisk habitus er idag en sentral del av mange samers habitus, uten at de nødvendigvis er splittede som personer av den grunn. Fornorskingsprosessen kan kanskje forstås idag som en felles lidelseshistorie, noe som er en viktig drivkraft i den samiske etnopolitikken.

Den fortrengete habitus

I kulturell kapital ligger det en viktig maktfaktor, og habitusens naturliggjorte form gjør at makten ikke like lett oppfattes som makt. På denne måten er det ikke alltid klart for de undertrykkende og de undertrykkede at det er makt det er snakk om, og de undertrykkede er derfor med på å reproducere maktforholdet gjennom sin habitus (Bourdieu 1977; 1984).

På mange måter kan fornorskning forstås i en freudiansk forstand. Man har på et vis lært å undertrykke samene i seg selv. Undertrykker man seg selv, det vil si prøver å legge av seg den samiske habitus og tilegner seg den norske, slipper samene å bli undertrykket av *daža*, altså nordmannen. Idag kan dette også være grunnen til at mange fornorskede samer vel-

ger å forbli nordmenn istedenfor å bli same igjen. Slik som jeg viser i masteroppgaven min (Dankertsen, 2006), er det mange som vegrer seg for å vise at de også er same, til andre samer fordi de føler seg som, og iblant opplever at andre ser på dem som annenrangssamer. Der foreldrene deres valgte å undertrykke samene i seg for å ikke bli sett ned på av *daža*, velger kanskje deres barn å forbli nordmenn fordi de ikke vil bli sett ned på av andre samer med større kjennskap til samisk språk og kultur.

Jeg har i dette arbeidet vist hvordan en samisk habitus er noe som eksiterer selv blant dem som tilsynelatende er blitt fornorsket i større eller mindre grad, og noe som også er knyttet til sterke følelser, også blant enkelte som idag betrakter seg som primært norske. Språklige erfaringer fra tidlig i livet, som senere har ligget som en ubrukt og fortrenget kunnskap, kan komme til uttrykk senere i livet blant eldre som begynner å bli glemske. Dette er noe som ikke bare har konsekvensen for den det gjelder, men for hele familien og etniske identitetsprosesser hos den enkelte.

Kjennskap til slike prosesser i forhold til helsearbeid knyttet til eldre samer er derfor svært viktig for å kunne forstå hvordan og hvorfor enkelte eldre samer reagerer som de gjør, og hvilke utfordringer som oppstår for pasienter, pårørende og helsearbeidere. Kultur er ikke en enhetlig, tinglig størrelse, men det bakenforliggende grunnlaget for menneskers livserfaringer. Hvordan dette preger mennesker, kan være forskjellig ut fra livsbetingelser disse lever under, og hvordan de individuelle egenskapene hos menneskene preger hvordan de erfarer virkeligheten, og hvordan omgivelsene preges av dem. Mange erfaringer er ikke bare språklige, men også kroppslige, gjennom uut-sigelige livserfaringer og følelser.

Ved å tilnærme seg en samisk identitet på denne måten, er man også nødt til å tilnærme seg forståelser av etnisitet på nye måter. Det dreier seg ikke bare om markering av grenser, slik Barth fremhevet i «Ethnic Groups and Boundaries» (1969). Grensene er interessante siden gråsonene mellom det

samiske og det norske ofte også innebærer at folk har en blandet identitet, der de både kan føler seg samiske og norske og ingen av delene på samme tid. . En identitetsforvaltningsstrategi kan være å unngå en sterk grenseoppgang og bevare tvetydigheten i gråsonerområdene.

Litteratur/Girjjit

- Barth, F. 1969: «Introduction» i *Ethnic Groups and Boundaries*, Fredrik Barth, (red), 39–57 Boston: Little, Brown
- Bourdieu, P. 1984: *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, MasBs: Harvard University Press
- Bourdieu, P. 1977: *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press
- Dankertsen, A. 2006: «Men du kan jo snakke frognersamisk.» *Tradisjon og kulturell innovasjon blant samer i Oslo*. Masteroppgave i sosialantropologi, Universitetet i Oslo, våren 2006.

- NOU 1995: 6: Plan for helse- og sosialtjeneste for den samiske befolkningen i Norge. Avgitt til sosial- og helsedepartementet 16. Februar 1995.
- Nymo, R. 2003: «Har løst å kle på sæ kofte, men tør ikkje og vil ikkje» – *En studie av fornorskning, identitet og kropp i markebygdene i Ofoten og Sør-Troms*. Hovedfagsoppgave i helsefag, studieretning sykepleievitenskap. Universitetet i Tromsø